

Development and Validation of the Spirituality Questionnaire among University Students in Higher Educational Centers of Sanandaj in 2017

Ata Shakerian¹ , Yahya Maroofi^{2*} , Faezeh Nateghi¹

1- Department of Educational Sciences, Faculty of Science, Islamic Azad University, Arak Branch, Arak, Iran.

2- Department of Educational Sciences, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

*Correspondence should be addressed to Mr. Yahya Maroofi; Email: y.maroufi@basu.ac.ir

Article Info

Received: Mar 5, 2018

Received in revised form:

Apr 9, 2018

Accepted: May 9, 2018

Available Online: Mar 20, 2020

Keywords:

Spirituality Scale Measurement
 Design and Validation
 University Students

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i1.21301>

Abstract

Background and Objective: As universal concept that generally denotes a connection with a transcendental power and specifically defined as a search for finding a purpose in life, spirituality has gained attention in academic, educational, and cultural areas more than before. Therefore, it is a necessity to design and use the proper tools to measure this phenomenon. This study aims to develop and validate a questionnaire to “measure spirituality” among university students.

Methods: This is a descriptive-analytical study with a statistical society of 464 university students in Sanandaj province. The research tools include a demographic and a spirituality questionnaire. Data analysis involved a two-phase approach including an exploratory factor analysis using principal components analyses method via varimax rotation approach, and confirmatory factor analysis using structural equation modeling. In this study, all the ethical considerations were observed and the authors reported to conflicts of interest.

Results: The results of Exploratory factor analysis pointed to the existence of two main dimensions named spiritual experiences and religious experiences which explained 56% of the variance in the spirituality questionnaire. Cronbach alpha coefficient for the dimensions confirmed in factor analysis including spirituality experiences and religious experiences and for the whole questionnaire was 0/88, 0/90, and 0/92, respectively. Convergent validity of the spirituality questionnaire, measured by Parsian and Dunning Spirituality questionnaire, was 0/66.

Conclusion: The findings indicated that, Goodness of Fit Index (GFI) of this model is acceptable and could be used as a reliable tool in measurement of university students' spirituality scale, health psychology, and spirituality well-being.

Please cite this article as: Shakerian A, Maroofi Y, Nateghi F. Development and Validation of the Spirituality Questionnaire among University Students in Higher Educational Centers of Sanandaj in 2017. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(1):100-115. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i1.21301>

Summary

Background and Objective

The study of spirituality and religion has increased significantly over the past decades (1). Notwithstanding such advances in terms of scientific attention to this phenomenon, spirituality is still a vague and ambiguous term (2), which has different meanings for different people depending on their attitudes or worldviews (3). The attempts to define this

imprecise term, has turned spirituality into a general and universal term that can be found and felt in almost all stages and aspects of life (4-6). Spirituality in a broad sense includes a sense of connection to a superior force and typically involves a search for meaning in life (3). During the last two decades, spirituality has been a controversial issue within the academic community (7). Clear and convincing evidence shows that there is an increasing interest in religion and spirituality among students and the

younger generation and the scholars are inclined to identify and comprehend the inner and spiritual lives of students more than before (8-10). A large number of studies on spirituality in the field of higher education in recent years have shown that spirituality and spiritual growth are an important area in which students try to define themselves (11).

Spirituality and spiritual identity are the foundation of the search for meaning in life and world of students. They try to discover its complexity because spiritual identity is important and up-to-date concept to them nowadays, from which the principles, ethics, and perspectives by which student can see the world are drawn (4). Our country is a religious community with a rich spiritual Islamic-mystical background in which students pay much attention to spirituality and spiritual growth is of importance to them. For that reason, the link between spirituality and education is imperative as it should be incorporated into the educational process and activities of the universities in order to promote the development of spiritual and religious growth among students.

The biggest challenge in this field on the way to realizing a spiritual environment in scientific contexts is the lack of an appropriate means to measure the complex phenomenon of "spirituality". This paper aims to provide an appropriate, valid and effective tool for assessing the spirituality of students considering the cultural aspects of the society. It is hoped that the provided tool can be used in research and educational activities.

Methods

Compliance with ethical guidelines: In the present study, all the principles related to ethical considerations, including confidentiality of questionnaires, informed consent of the research participants, and confidentiality of the participants personal information were respected.

This study is applied in terms of purpose and correlational in terms of data collection and analysis. The causative modeling or structural equation modeling was used for this purpose. The statistical population of the study included all the students of state and private higher education institutions in Sanandaj in 2017. In this study, using cluster random sampling method, 464 students (247 female and 217 male) from different educational levels were selected. Cronbach's alpha, exploratory and confirmatory factor analysis and convergent validity were used for data analysis. To assess content validity, theoretical foundation of the research were studied, related literature was reviewed and interviews were conducted with 18 experts in the field. Finally, 36 items were developed as the primary items of the questionnaire Based on the experts' views, seven questions were eliminated from the questionnaire in two stages. Finally, 29 items were included in two dimensions including the spiritual and religious experiences.

Results

Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat

(i.e., Research on Religion & Health)

This work is distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0 International License \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

The results of qualitative and quantitative analysis, the 29 items of the questionnaire were consistent with the purposes of the study. The results of exploratory factor analysis of the data using the principal components method were indicative of the existence of two factors including spiritual and religious experiences. The former consisted of 19 items. This factor incorporates the spiritual quest component, which emphasizes the importance of meaning, the purpose of life, finding the answer to the mysteries of life, and expanding the meaningful philosophy of life. The Ecumenical Worldview component is the attempt to understand other societies and cultures considering the issues of importance and interest in different religious traditions. The Compassionate Self-Concept and Ethics of Caring include such criteria as determining the level of talent of self for certain qualities such as compassion, caring, forgiveness and generosity, and the amount of commitment to certain values, such as helping people in trouble, reducing suffering in the world. It also assesses the transformation of the world into a better environment. The component of Equanimity includes such categories as sense of peace and tranquility, being at the center of attention, the ability to find meaning in difficult situations, and the feeling of a close association with human beings. The second factor, religious experiences, is comprised of 10 items that includes categories such as following religious instructions and teachings in everyday life and attending at the religious places and ceremonies, worship and reading religious scriptures.

Conclusion

The results indicated that the questionnaire items had acceptable goodness of fit indices, which accurately assess the various aspects and dimensions of spirituality and can be used as a tool to assess the spirituality of students or in the field of psychology of health and spiritual health.

Ethical considerations

This article is extracted from a doctoral dissertation by the first author with the code 12120617972013 in Arak Islamic Azad University.

Funding

This study did not receive any specific grants from any funding agencies in the public, commercial, or non-for-profit sectors.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

Authors' contributions

This article is taken from the first author's doctoral dissertation. Dr. Yahya Maroofi as the advisor and Ms. Faezeh Nateghi, as the supervisor helped the first author in the project.

References

1. Brown LC. Role of spirituality in adult learning contexts: uga; 2008.
2. Dein S. Attitudes Towards Spirituality and Other Worldly Experiences: An Online Survey of British Humanists. *Secularism and Nonreligion*. 2016;5(1):1-8.
3. Sharma S, Sharma O. Spirituality Leads to Happiness: A Correlative Study. *The International Journal of Indian Psychology*. 2016;3:50-4.
4. Gilder MC. Spiritual development as a component of holistic development in higher education. 2011.
5. Muhamad H, Roodenburg J, Moore D. The expression of spirituality in ventory, National Postsecondary Education Cooperative. Washington, DC: National Center for Education Studies. 2014.
6. Bhosale S. Impact of spirituality on mental health International. *Journal of Current Research*. 2015;7:16112-6.
7. Astin A. Spirituality and Religiousness among American College Student. published online in wiley online library (wiley online library.com). American personal Association and Wily Periodicals. 2016;10.1002/abc.21222.
8. Astin A, Astin H. Spirituality development and the college experience. Research Report). Los Angeles, CA: University of California, Higher ...; 2004.
9. Astin AW, Keen JP. Equanimity and spirituality. *Religion and Education*. 2006;33(2):39-46.
10. Bryant AN, Astin HS. The correlates of spiritual struggle during the college years. *The Journal of Higher Education*. 2008;79(1):1-27.
11. Astin A, Astin H, Lindholm J. Spirituality in higher education: A national study of college students' search for meaning and purpose summary of selected findings (2000-2003). Higher Education Research Institute Retrieved from <http://www.heri.ucla.edu/publications-brp.php>. 2004.

الإنشاء والمصادقة على إستبيان قياس الروحانية عند طلاب مراكز التعليم العالي بمدينة سنندج الايرانية في العام ٢٠١٧ م

عطا شاكریان^١، يحيى معروفی^{٢*}، فائزه ناطقي^١

١- قسم العلوم التربوية، كلية العلوم الإنسانية، جامعة آزاد الإسلامية، فرع اراك، اراك، ايران.

٢- قسم العلوم التربوية، جامعة بوعلى سينا، همدان، ايران.

* المراسلات الموجهة إلى السيد يحيى معروفی؛ البريد الإلكتروني: y.maroufi@basu.ac.ir

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: الروحانية هي مفهوم عالمي بمعنى الشعور بالارتباط والاتصال بقوة متفوقة وبالمعنى الخاص هي البحث من أجل العثور على معنى في الحياة، ويتم الإهتمام بها أكثر من الماضي في المجالات التعليمية والتربوية والثقافية. لهذا السبب يعتبر إنشاء وامكانية الاستفادة من أداة مناسبة لقياس هذه الظاهرة أمراً ضرورياً. هذا التحقيق تم التخطيط والقيام به بهدف الإنشاء والمصادقة على إستبيان من أجل "قياس الروحانية" عند طلاب الجامعات.

منهجية البحث: أسلوب العمل في هذا التحقيق هو توصيفي-تحليلي وتم بمشاركة ٤٦٤ شخصاً من طلاب مراكز التعليم العالي بمدينة سنندج الايرانية في العام ١٣٩٦ هـ.ش الموافق للعام (٢٠١٧ م). الأداة المستخدمة في هذا التحقيق هي الاستبيان الديموغرافي والاستبيان المخطط له للروحانية. تم تفسير المعلومات وتحليلها أيضاً عبر استخدام أسلوب ألفا كرونباخ، تفسير السبب الاكتشافي بطريقة العناصر الرئيسية بأسلوب الدوران من نوع وارماكس وتفسير السبب المؤيد لذلك عبر الاستفادة من نموذج المعادلات البنوية والسرد المتقارب. تمت مراعاة جميع الموارد الأخلاقية في هذا البحث وازدادة الى هذا فإن مؤلفي البحث لم يشيروا الى اي تضارب في المصالح.

الكشوفات: نتائج تفسير السبب الاكتشافي تدل على وجود بعدين رئيسيين تحت عنوان التجارب الروحانية والتجارب الدينية والتي شرحت ٥٦% من التباين في استبيان الروحانية. ضريب ألفا كرونباخ للأبعاد الموافق عليها في تفسير الأسباب تضمن التجارب الروحانية والتجارب الدينية وتم الحصول على النسب ٨٨/٠، ٩٠/٠ و ٩٢/٠ على التوالي. وبالنسبة الى السرد المتقارب لإستبيان الروحانية أيضاً تم الوصول الى ٦٦/٠ عبر استبيان الروحانية عند دوينغ وبارسيان.

الاستنتاج: ان كشوفات هذه الدراسة تشير الى ان مؤشرات لياقة الإحسان للنموذج تتمتع بمشروعية مطلوبة ويمكن الاستفادة منها كأداة مناسبة للقيام بالتحقيق في مجال قياس الروحانية عند طلاب الجامعات وفي مجال علم النفس الصحي والسلامة الروحانية.

معلومات المادة

الوصول: ١٦ جمادي الثاني ١٤٣٩

وصول النص النهائي: ٢٢ رجب ١٤٣٩

القبول: ٢٢ شعبان ١٤٣٩

النشر الإلكتروني: ٢٥ رجب ١٤٤١

الكلمات الرئيسية:

إستبيان الروحانية

الإنشاء والمصادقة

طلاب الجامعات

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Shakerian A, Maroufi Y, Nateghi F. Development and Validation of the Spirituality Questionnaire among University Students in Higher Educational Centers of Sanandaj in 2017. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(1):100-115. https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i1.21301

ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه سنجش معنویت در دانشجویان مراکز آموزش عالی شهر سنندج در سال ۱۳۹۶

عطا شاکریان^۱، یحیی معروفی^{۲*}، فائزه ناطقی^۱

۱- گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، اراک، ایران.

۲- گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

* مکاتبات خطاب به آقای یحیی معروفی؛ رایانامه: y.maroufi@basu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴ اسفند ۱۳۹۶

دریافت متن نهایی: ۲۰ فروردین ۱۳۹۷

پذیرش: ۱۹ اردیبهشت ۱۳۹۷

نشر الکترونیکی: ۱ فروردین ۱۳۹۹

واژگان کلیدی:

پرسش‌نامه معنویت

دانشجویان

ساخت و اعتباریابی

چکیده

سابقه و هدف: معنویت مفهومی جهان‌شمول است که در معنای عام به معنی حس ارتباط و اتصال با نیرویی برتر و در معنای خاص به معنی جستجو برای یافتن معنی در زندگی، بیش از گذشته در عرصه‌های آموزشی، تربیتی و فرهنگی به آن توجه شده است. از این رو، ساخت و امکان بهره‌گیری از ابزاری مناسب برای سنجش این پدیده ضروری می‌نماید. این پژوهش با هدف ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه‌ای به‌منظور «سنجش معنویت» در دانشجویان طراحی و انجام شده است.

روش کار: روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است که با مشارکت ۴۶۴ نفر از دانشجویان مراکز آموزش عالی شهر سنندج در سال ۱۳۹۶ انجام شده است. ابزارهای استفاده شده در این پژوهش پرسش‌نامه جمعیت‌شناختی و پرسش‌نامه طراحی شده معنویت است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش آلفای کرونباخ، تحلیل عامل اکتشافی به شیوه مؤلفه‌های اصلی با روش چرخشی از نوع واریماکس و تحلیل عامل تأییدی با استفاده از مدل معادلات ساختاری و روایی همگرا انجام شده است. در این پژوهش همه موارد اخلاقی رعایت شده است و مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: نتایج تحلیل عاملی اکتشافی گویای وجود دو بُعد اصلی با عنوان تجربیات معنوی و تجربیات دینی بود که ۵۶ درصد واریانس پرسش‌نامه معنویت را تبیین کرد. ضریب آلفای کرونباخ برای ابعاد تأیید شده در تحلیل عاملی شامل تجربیات معنوی و دینی و کل پرسش‌نامه به ترتیب ۰/۸۸، ۰/۹۰ و ۰/۹۲ به دست آمد. روایی همگرای پرسش‌نامه معنویت نیز با پرسش‌نامه معنویت دوینگ و پاریسیان ۰/۶۶ به دست آمد.

نتیجه‌گیری: یافته‌های این پژوهش نشان‌دهنده آن است که شاخص‌های نیکویی برآزش مدل از مطلوبیت پذیرفتنی برخوردار است و می‌توان از آن به‌عنوان ابزاری مناسب برای پژوهش در زمینه سنجش معنویت دانشجویان و حوزه روان‌شناسی سلامت و سلامت معنوی استفاده کرد.

استناد مقاله به این صورت است:

Shakerian A, Maroufi Y, Nateghi F. Development and Validation of the Spirituality Questionnaire among University Students in Higher Educational Centers of Sanandaj in 2017. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2020;6(1):100-115. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v6i1.21301>

مقدمه

موضوع معنویت^۱ در اوایل قرن ۲۱، به یکی از مهم‌ترین و برجسته‌ترین موضوعاتی تبدیل شده که توجه اندیشمندان را در رسانه‌ها و جراید به خود جلب کرده است. کتاب‌ها، مجلات و تارنماها مملو از موضوعات دینی و غیردینی است که به مسئلهٔ معنویت پرداخته است (۱). نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که در دهه‌های گذشته مطالعه در زمینهٔ معنویت و دین رشد چشمگیری داشته است (۲). مطالعهٔ کتاب‌سنجی لاک چتی و لاک چتی^۲ نشان می‌دهد که در فاصلهٔ سال‌های ۲۰۱۳-۱۹۹۹ تعداد مقالات منتشر شده در زمینهٔ معنویت سه برابر افزایش یافته است (۳، ۴). با وجود چنین پیشرفت‌هایی از نظر توجه علمی به این پدیده، معنویت همچنان واژه‌ای مبهم و گمراه‌کننده است (۵) که برای افراد مختلف بسته به نگرش یا جهان‌بینی‌شان معنا می‌یابد (۶، ۷). با وجود این، طیف وسیعی از تعاریف برای معنویت وجود دارد. رینرت و کوینگ^۳ در جستجوی تعاریف معنویت در ادبیات منتشرشده بین سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۱، کمتر از ۲۰ تعریف مختلف با درجات مختلف از همپوشانی معنویت، دین و مسائل بهداشت روانی و زبان یافته‌اند (۸). پچالسکی^۴ معنویت را ویژگی پویا و ذاتی بشر می‌داند که از طریق آن افراد به جستجوی معنا؛ هدف؛ تعالی و ارتباط با خود، خانواده، دیگران، جامعه، طبیعت و امور مقدس می‌پردازند و از طریق باورها، ارزش‌ها و سنت‌ها بیان می‌شود (۹). تانی^۵ به نقل از براون^۶ با استفاده از تحلیل مفهومی واژه، مفهوم معنویت را در ۷۶ مقاله و ۱۹ کتاب بررسی کرده و برای معنویت این تعریف را ارائه می‌کند: «معنویت تلاش و جستجوی فردی برای معنا و هدف در زندگی است. معنویت شامل ارتباط با اعتقادات مذهبی و برخی اعتقادات و باورهای انتخابی، ارزش‌ها و فرائضی است که به زندگی معنا می‌بخشد و بدین وسیله برای افراد انگیزه ایجاد می‌کند تا به کمال مطلوب برسند» (۱). او در تکمیل این تعریف می‌افزاید: ارتباطی که با معنویت رشد می‌یابد برای فرد نه تنها باور، امید و آرامش به ارمغان می‌آورد بلکه او را توانمندتر می‌سازد. تلاش‌ها برای تعریف این واژه مبهم به این امر منتهی شده است که امروزه معنویت به واژهٔ جهان‌شمول و

کلی بدل شده که تقریباً در تمام مراحل و جنبه‌های زندگی می‌توان حضور آن را احساس کرد (۱۰-۱۴). مفهومی که در معنای عام به معنی حس ارتباط و اتصال با نیرویی برتر و در معنای خاص به جستجو برای یافتن معنی در زندگی توصیف شده است (۷).

در دو دههٔ گذشته معنویت موضوع پرچالش در مباحث دانشگاهی بوده است (۱۵). شواهد واضح و متقاعدکننده‌ای وجود دارد که در دهه‌های گذشته علاقهٔ دانشجویان و جوانان به مذهب و معنویت افزایش یافته (۱۶) و تمایل محققان به شناسایی و درک زندگی باطنی و درونی دانشجویان نیز نسبت به گذشته بیشتر شده است (۱۷-۲۳). به دلیل تأکید بر علم و تکنولوژی، سلطهٔ روزافزون بی‌دین‌گرایی^۷ و عینی‌گرایی علمی شکاف بین حیات درونی دانشجویان با معیارها و ترجیحات علمی و دانشگاهی، نقش دانشگاه‌ها در پرورش شخصیت اخلاقی و رشد معنوی دانشجویان به‌تدریج کمتر شده است (۲۴). محققان و متولیان امور آموزشی همگی این دغدغه را دارند که آموزش عالی به‌طور کافی نیازهای دانشجویان را به رشد معنوی در بافتی علمی فراهم نمی‌کند (۲۵). بسیاری از اندیشمندان از جمله آستین^۸، دالتون و کراسبی^۹، پالمر^{۱۰}، آستین، هیل^{۱۱} و نیومن^{۱۲} معتقدند که معنویت نباید در حاشیه قرار داده شود و باید در مرکز ثقل پژوهش‌ها و آموزش‌های دانشگاهی قرار گیرد (۱۶، ۲۶-۳۰). بنابراین، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی منابع و انرژی زیادی را صرف طراحی برنامه‌هایی برای رشد منش و شخصیت اخلاقی و معنوی دانشجویان کرده‌اند که این امر نشان‌دهندهٔ محوریت پیدا کردن موضوع معنویت به‌ویژه برای جوانان در دورهٔ دانشجویی و در محیط‌های دانشگاهی است (۲۶). تعداد زیاد تحقیقات و مطالعات انجام شده در زمینهٔ معنویت در فضای تحصیلات عالی در سال‌های اخیر نشان می‌دهد که معنویت و رشد معنوی حوزهٔ مهمی است که دانشجویان سعی دارند خود را در آن تعریف نمایند (۱۱، ۳۱، ۳۲).

معنویت و هویت معنوی پایه و اساس جستجوی معنی در زندگی و دنیای دانشجویان است که سعی دارند پیچیدگی آن را کشف نمایند؛ زیرا هویت معنوی برای آنان ارزشی به‌روز و مهم است که در آن اصول، اخلاقیات و دیدگاه‌هایی که

^۷) Secularisme

^۸) Astin

^۹) Dalton & Crosby

^{۱۰}) Palmer

^{۱۱}) Hill

^{۱۲}) Newman

^۱) Spirituality

^۲) Lucchetti & Lucchetti

^۳) Reinert & Koenig

^۴) Puchalski

^۵) Tani

^۶) Brown

تا رشد معنوی و اعتقادی در میان دانشجویان ترویج داده شود. چالش عمده پیش رو در این زمینه برای تحقق بروز فضای معنوی در محیط‌های علمی وجود و امکان بهره‌گیری از ابزار مناسب و تدوین پرسش‌نامه‌ای برای سنجش پدیده پیچیده «معنویت» است. مقاله حاضر بر آن است تا ابزار مناسب، معتبر و مؤثری را برای سنجش معنویت در دانشجویان با توجه به جنبه‌های فرهنگی جامعه معرفی نماید که بتوان از آن در فعالیت‌های پژوهشی و آموزشی استفاده کرد.

روش کار

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: در این پژوهش تمامی اصول مرتبط با ملاحظات اخلاقی از جمله محرمانه بودن پرسش‌نامه‌ها، رضایت آگاهانه شرکت‌کنندگان در پژوهش و محفوظ ماندن هویت افراد رعایت شد.

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر شیوه جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل آنها از نوع همبستگی به‌ویژه فن مدل‌یابی علی یا مدل معادلات ساختاری^۵ است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانشجویان مراکز آموزش عالی دولتی و غیردولتی شهر سمنان در سال ۱۳۹۶ بود که از این تعداد ۴۶۴ نفر (۲۴۷ دختر و ۲۱۷ پسر) در مقاطع مختلف تحصیلی به شیوه نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای^۶ به‌عنوان نمونه انتخاب؛ و پس از اعلام رضایت آگاهانه وارد مطالعه شدند. به‌منظور تحلیل داده‌ها از روش آلفای کرونباخ^۷، تحلیل عامل اکتشافی و تأییدی^۸ و روایی همگرا^۹ استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از روش آلفای کرونباخ، تحلیل عامل اکتشافی به شیوه مؤلفه‌های اصلی^{۱۰} با روش چرخشی از نوع واریماکس^{۱۱} و تحلیل عامل تأییدی با استفاده از مدل معادلات ساختاری انجام شد. علاوه‌براین، برای تعیین روایی محتوایی^{۱۲} با مطالعه گسترده مبانی نظری، سوابق مطالعات انجام‌شده و انجام مصاحبه با متخصصان در زمینه موضوع پژوهش، ۳۶ عبارت به‌عنوان گویه‌های اولیه پرسش‌نامه طراحی شد.

روایی محتوایی پرسش‌نامه معرف و ویژگی‌ها و مهارت‌های ویژه‌ای است که محقق قصد اندازه‌گیری آنها را دارد و به

می‌تواند با آن دنیا را ببینند، ترسیم می‌کنند (۱۱). مطالعات آستین، آستین و لیندهولم^۱ نشان داده که ۷۸ درصد از دانشجویان دوره کارشناسی درباره دین یا معنویت با دوستان خود بحث می‌کنند (۳۱). نتایج بررسی رشد معنوی جوانان ۱۲ تا ۲۵ ساله در هشت کشور جهان نشان داده که تنها ۲۰ درصد آنان خود را معنوی نمی‌دانند (۳۲). با وجود اینکه دانشجویان اذعان دارند آموزش عالی در فضای دانشگاه نیازهای آنان را به رشد معنوی تأمین نمی‌کند و مدیران آموزش عالی نیازها و هویت معنوی دانشجویان را نادیده می‌گیرند (۱۸، ۳۳، ۳۴)، اما آنان گزارش کرده‌اند که هویت معنوی چیزی است که به‌صورت فردی برای آن ارزش قائل هستند و از مدیران دانشگاه انتظار دارند که به دین و معنویت به‌عنوان یکی از زمینه‌های علاقه‌مندی دانشجویان توجه نمایند (۳۵). به اعتقاد راکنیک^۲ به نقل از شولر^۳ این مفاهیم (دین و معنویت) بخشی از میراث تاریخی در حوزه آموزش عالی محسوب می‌شود که هدف آن ارزش نهادن به دانشجویان به‌صورت جمعی و انفرادی است (۳۶).

هرچند درباره ارتباط معنویت و دین در حوزه آموزش عالی و کاربردهای پیشنهادی آن برای پرورش، تعالی و رشد همواره بحث و مجادله شده است، پارکس^۴ معتقد است که اگر آموزش عالی بخواهد شهروندی باایمان در دنیای پیچیده امروز تربیت نماید، باید توجه بسیار زیادی به زمینه و بافت آموزش کند تا فضای آموزش عالی به مکانی بدل شود که جوانان در فرایندهای آن به جستجوی معنویت بپردازند (۳۷). برخی از نویسندگان با توجه به این دیدگاه رشد معنوی را حرکت به سوی کمال و انسان کامل می‌دانند (۱۰، ۳۸). ازاین‌رو آستین امیدوار است که رشد معنوی دانشجویان موجب ایجاد نسلی دلسوز، جهان‌آگاه و متعهدتر به عدالت اجتماعی به نسبت نسل‌های قبل از خود باشند (۱۶).

با توجه به نکات مطرح شده و اینکه در کشور ما که جامعه‌ای دین‌مدار محسوب می‌شود و دارای گنجینه‌های عظیم معنوی اسلامی-عرفانی است، توجه به معنویت و رشد معنوی در دانشجویان از اهمیت بالایی برخوردار است. ازاین‌رو ضروری می‌نماید که برای ارتباط بخشی بین معنویت و آموزش، ضمن توجه به مراحل رشد اعتقادی، این دو مقوله در فعالیت‌ها و برنامه‌های آموزشی در دانشگاه‌ها نیز گنجانده شود

^۵) Structural Equation Model

^۶) Cluster Random

^۷) Cronbach's alpha

^۸) Exploratory and Confirmatory Factor Analysis

^۹) Convergent Validity

^{۱۰}) Principle Component Analysis

^{۱۱}) Varimax Rotate Eigenvalue

^{۱۲}) Content validity

^۱) Lindholm

^۲) Rockenback

^۳) Shuler

^۴) Parks

سؤال‌های تشکیل‌دهنده آن بستگی دارد. از این‌رو، از ۱۸ استاد متخصص در زمینه علوم دینی، الهیات و فلسفه، روان‌شناسی و علوم تربیتی، جامعه‌شناسی، تعلیم و تربیت، آمار و روش تحقیق خواسته شد که در یک مقیاس چهار درجه‌ای لیکرت (کاملاً مناسب، مناسب، تا حدی مناسب، نامناسب و کاملاً نامناسب) میزان مرتبط بودن هر یک از گویه‌ها را با چارچوب نظری مشخص سازند. بر اساس آرای آنان در مرحله اول پنج سؤال از عبارات حذف و تعدادی دیگر از سؤالات ویرایش شد. به‌منظور ارزیابی اعتبار صوری^۱، ۱۳۰ نفر از دانشجویان مقاطع مختلف تحصیلی در مراکز آموزش عالی دولتی و غیردولتی، پرسش‌نامه این مقیاس را تکمیل کردند. ۰/۹۳ درصد از پاسخ‌دهندگان اظهار کردند که متوجه عبارات شده‌اند و به‌راحتی توانسته‌اند به آنها پاسخ دهند. همچنین ۰/۹۰ درصد از پاسخ‌دهندگان معتقد بودند که آزمون از چیدمان و ظاهر مناسبی برخوردار است. برای محاسبه قابلیت پایایی پرسش‌نامه از همسانی درونی^۲ (ضریب آلفای کرونباخ) استفاده شد. در پژوهش حاضر نیز ضریب آلفای کرونباخ برای ابعاد تأییدشده در تحلیل عاملی شامل تجربیات معنوی، تجربیات دینی و کل پرسش‌نامه به ترتیب ۰/۸۸، ۰/۹۰ و ۰/۹۲ به دست آمد. در پژوهش‌های علوم انسانی ضریب آلفای بالاتر از ۰/۷۵ پذیرفتنی است (۳۹). از این‌رو، با توجه به اینکه آلفای درونی تک‌تک سؤالات و همچنین آلفای کلی پرسش‌نامه بیش از ۰/۷۵ بود می‌توان پایایی پرسش‌نامه‌های مذکور را مطلوب ارزیابی کرد.

یافته‌ها

به‌منظور بررسی ساختار عاملی پرسش‌نامه و تعیین عوامل بنیادی پرسش‌نامه معنویت، از روش تحلیل عاملی اکتشافی به شیوه مؤلفه‌های اصلی استفاده شد. هدف از این تحلیل، اکتشاف سازه‌های موجود در این پرسش‌نامه و پاسخگویی به این سؤال بود که آیا پرسش‌نامه، مؤلفه‌های مورد نظر را اندازه‌گیری می‌کند یا خیر. مقادیر مربوط به آزمون شاخص کفایت نمونه‌گیری^۳ و آزمون بارتلت^۴ برای کفایت نمونه‌گیری محتوایی پرسش‌نامه و کفایت ماتریس همبستگی برای تحلیل عوامل، از قابلیت داده‌های گردآوری‌شده برای تحلیل عامل حکایت داشت.

مقدار شاخص کفایت نمونه‌گیری در این تحلیل برابر ۰/۹۲۷ و مقدار آزمون کرویت بارتلت نیز برابر ۶۲۸۵/۳۶۵ با درجه آزادی ۴۶۵ و در مقدار ۰/۰۰۱ معنی‌دار بود. این دو عامل نشان می‌دهند که گویه‌های پرسش‌نامه معنویت برای تحلیل عاملی مناسب‌اند. برای تعیین مناسب‌ترین عامل، از عواملی نظیر نمودار اسکر^۵، ارزش‌های ویژه^۶ و درصد واریانس تبیین‌شده^۷ به کمک هر عامل با استفاده از مؤلفه‌های اصلی و با روش چرخش واریامکس، پنج عامل استخراج شد که نتایج آن در جدول شماره ۱ آمده است. مطابق نتایج جداول ۲ و ۳، بارهای عاملی گویه‌ها روی مؤلفه‌های خود در سطح بالایی قرار دارند که نشان‌دهنده همبستگی بالای آنها با هم و روایی بالای مؤلفه‌ها است.

در ابعاد تجربیات معنوی، همان‌طور که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود پس از انجام تحلیل عاملی تأییدی و حذف دو سؤال از مدل اندازه‌گیری، مدل برازش شد. تمامی سؤالات باقی‌مانده در سه مؤلفه تلاش معنوی، جهان‌بینی فراگیر و خودپنداره دلسوزانه و اخلاق حمایتی و خیرخواهانه بالای ۰/۵۰ و در مؤلفه بردباری نیز بالای ۰/۶۰ بود. بارهای عاملی در این مؤلفه‌ها در سطح عالی و بسیار خوب قرار داشت. در مرحله بعد به تحلیل عاملی تأییدی پرسش‌نامه و تدوین مدل ساختاری پرداخته شد. مدل معادلات ساختاری یکی از مناسب‌ترین روش‌های تجزیه و تحلیل چندمتغیره است. از طریق این روش می‌توان پذیرفتنی بودن مدل‌های نظری را در جامعه‌ای خاص با استفاده از داده‌های همبستگی، غیرآزمایشی و آزمایشی آزمون کرد (۴۰).

جدول ۱) تعیین مناسب‌ترین عامل

عامل	ارزش ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تراکمی
تلاش معنوی	۵/۹۶۴	۱۹/۲۳۹	۱۹/۲۳۹
جهان‌بینی فراگیر	۳/۶۹۰	۱۱/۹۰۲	۳۱/۱۴۱
خودپنداره دلسوزانه، اخلاق حمایتی و خیرخواهانه	۳/۲۶۰	۱۰/۵۱۷	۴۱/۶۵۸
بردباری	۲/۳۸۲	۷/۶۸۵	۴۹/۳۴۳
تجربیات دینی	۲/۱۲۳	۶/۸۴۸	۵۶/۱۹۱

^۱) formal validity

^۲) Internal Consistency

^۳) Kaiser-Meyer-Olkin Measure of sampling adequacy (KMO)

^۴) Bartlett's Test of Sphericity

^۵) Scree plot

^۶) Eigen value

^۷) Variance explained

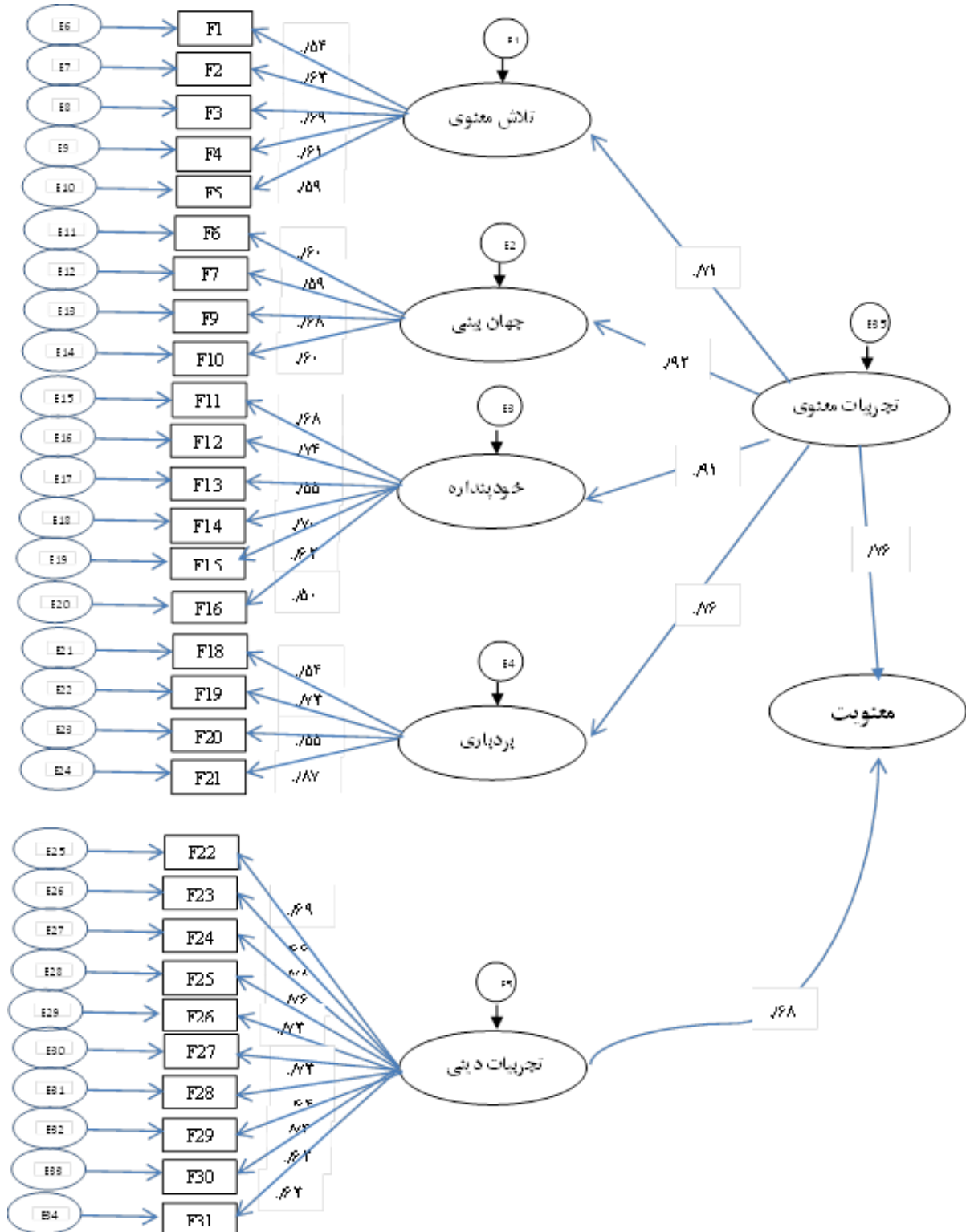
جدول (۲) ماتریس عاملی چرخش‌یافته در هر عامل پرسش‌نامهٔ معنویت

تجربیات دینی	ابعاد تجربیات معنوی				گویه
	بردباری	خودپندارهٔ دلسوزانه	جهان‌بینی فراگیر	تلاش معنوی	
				۰/۸۰۲	۱. به جستجو و پرسیدن سؤالات بنیادی و اساسی زندگی علاقه‌مند هستم.
				۰/۷۴۲	۲. به دنبال پاسخی برای اسرار و رموز در زندگی خود هستم.
				۰/۵۴۱	۳. به امور معنوی علاقه‌مندم و برای افزایش معنویتم تلاش می‌کنم.
				۰/۵۶۵	۴. فلسفهٔ معناداری از زندگی برای خود جستجو کرده‌ام.
			۰/۶۰۹		۵. من همیشه به دنبال اهداف برای زندگی خود بوده‌ام.
			۰/۶۳۷		۶. با عشق و مهربانی به جهان و انسان‌ها می‌نگرم.
			۰/۵۴۱		۷. توانایی بخشش دیگران را جدا از جنس، نژاد، قومیت و ملیت آنان دارم.
			۰/۵۱۷		۸. به داشتن روابط پایدار با مردم و حفظ مسالمت‌آمیز ارتباط نیاز دارم.
			۰/۵۳۹		۹. اعتقاد به برابری افراد با هم، حس قوی از وابستگی مشترک و شبیه‌بودن با نسل بشر را در من به وجود آورده است.
		۰/۵۱۰			۱۰. احساس خوبی از کمک به دیگران در جنبه‌های مختلف (فکری و مادی) دارم و از آن دریغ نمی‌کنم.
		۰/۶۱۵			۱۱. در مقابل انسان بودن خود احساس وظیفه و مسئولیت می‌کنم.
		۰/۵۸۵			بر اساس اعتقادات و باورهایم به دیگران کمک می‌کنم.
		۰/۷۴۹			۱۲. وقتی اتفاقاتی (حوادث) برای مردم پیش آید از خداوند می‌خواهم از آنان محافظت نماید.
		۰/۵۴۷			۱۳. بر اساس باورها و اعتقاداتم صدقه می‌دهم.
		۰/۵۵۷			۱۴. وقتی دوستانم با مشکلات مالی مواجه می‌شوند در صورت داشتن بضاعت مالی در کمک به آنان پیش‌قدم هستم.
	۰/۵۹۷				۱۵. معتقدم توجه به خواست و رضایت خداوند احساس آرامش و سازگاری درونی در من ایجاد می‌کند.
	۰/۶۰۰				۱۶. در مواقع بسیاری سعی می‌کنم آدمی صبور، دلسوز و مهربان باشم.
	۰/۶۲۹				۱۷. وقتی اتفاق بدی برایم می‌افتد، بر این باورم که خداوند می‌خواهد من را امتحان کند.
	۰/۵۸۲				۱۸. وقتی دیگران به من آسیب می‌زنند، ظرفیت گذشت و بخشش آنها را دارم.
۰/۶۲۵					۱۹. به خدا ایمان دارم و در تصمیم‌گیری‌ها به نیروی ایمانم تکیه می‌کنم.
۰/۷۱۷					۲۰. عقاید مذهبی جزء اولویت‌های زندگی من است.
۰/۶۹۰					۲۱. خدا یاور من است و می‌دانم که خدا بسیار به من نزدیک است.
۰/۶۷۷					۲۲. مهر و محبت خدا را نسبت به خود با توجه به حضور الهی خداوند در جهان درک می‌کنم.
۰/۷۰۹					۲۳. عقاید و باورهای مذهبی من در تعریف و مشخص کردن اهداف و باورهای زندگی کمکم می‌کند.
۰/۶۹۲					۲۴. بسیاری مواقع نیایش و راز و نیاز با خداوند برایم لذت‌بخش است و احساس آرامش می‌کنم.
۰/۶۶۹					۲۵. در فعالیت‌های دینی و مذهبی شرکت می‌کنم.
۰/۷۷۰					۲۶. از خواندن متون مقدس مرتبط با دین و مذهب (قرآن، نهج‌البلاغه و...) لذت می‌برم.
۰/۶۸۴					۲۷. برای عبادت خداوند به مسجد و مکان‌های مذهبی و مقدس می‌روم.
۰/۶۳۲					۲۸. اتفاقاتی را که در زندگی برایم روی داده ناشی از تقدیر الهی می‌دانم و شکرگزار خداوند هستم.

جدول (۳) برآوردها و مشخصات کلی مدل

مسیرها	برآوردهای غیراستاندارد	برآوردهای استاندارد	آمارهٔ t	P-value
تلاش معنوی ← تجربیات معنوی	۰/۶۱	۰/۷۲	۷/۹۷	۰/۰۰۱
جهان‌بینی فراگیر ← تجربیات معنوی	۱/۴۳	۰/۹۲	۸/۳۴	۰/۰۰۱
خودپندارهٔ دلسوزانه، اخلاقی حمایتی و خیرخواهانه ← تجربیات معنوی	۱/۳۵	۰/۹۱	۸/۸۰	۰/۰۰۱
بردباری ← تجربیات معنوی	۰/۹۸	۰/۷۶	۷/۴۰	۰/۰۰۱
گویهٔ ۲۲ ← تجربیات دینی	۰/۹۸	۰/۶۹	۱۲/۵۷	۰/۰۰۱
گویهٔ ۲۳ ← تجربیات دینی	۱/۰۷	۰/۶۶	۱۲/۰۸	۰/۰۰۱
گویهٔ ۲۴ ← تجربیات دینی	۱/۰۴	۰/۷۳	۱۳/۱۴	۰/۰۰۱
گویهٔ ۲۵ ← تجربیات دینی	۱/۰۸	۰/۷۶	۱۳/۴۹	۰/۰۰۱
گویهٔ ۲۶ ← تجربیات دینی	۱/۱۰	۰/۷۳	۱۳/۱۱	۰/۰۰۱
گویهٔ ۲۷ ← تجربیات دینی	۱/۰۴	۰/۷۳	۱۳/۱۶	۰/۰۰۱

مسیرها	برآوردهای غیراستاندارد	برآوردهای استاندارد	آماره t	P-value
گویه ۲۸ ← تجربیات دینی	۱/۰۸	۰/۶۴	۱۱/۷۸	۰/۰۰۱
گویه ۲۹ ← تجربیات دینی	۱/۱۸	۰/۷۴	۱۳/۲۹	۰/۰۰۱
گویه ۳۰ ← تجربیات دینی	۱/۰۴	۰/۶۲	۱۱/۵۰	۰/۰۰۱
گویه ۳۱ ← تجربیات دینی	۱	۰/۶۳	۱۲/۰۸	۰/۰۰۱

شکل (۱) مدل نهایی به همراه ضرایب مسیر استاندارد شده

جدول (۴) شاخص‌های نیکویی برازش مدل

CFI	AGFI	IFI	NFI	RSMEA	P-value	$\frac{\chi^2}{df}$	χ^2	Df	شاخص‌ها
۰/۸۲	۰/۸۹	۰/۸۲	۰/۸۷	۰/۰۷	۰/۰۰۱	۲/۶۲	۹۷۷/۵۹	۳۷۲	مقادیر

به دست آمد که نتایج همبستگی بین عوامل این دو آزمون در جداول شماره ۴ و ۵ آمده است.

جدول (۵) آزمون همبستگی پیرسون ابعاد پرسش‌نامه معنویت با پرسش‌نامه معنویت دوینگ و پارسیان

ابعاد پرسش‌نامه معنویت	پرسش‌نامه معنویت دوینگ و پارسیان
تلاش معنوی	۰/۵۰۲**
جهان‌بینی فراگیر	۰/۵۹۲**
خودپنداره دلسوزانه	۰/۵۱۹**
بردباری	۰/۴۶۱**
تجربیات دینی	۰/۵۱۸**
پرسش‌نامه معنویت کل	۰/۶۵۹**

بحث و نتیجه‌گیری

اهمیت رشد معنوی در انسان در چند دهه گذشته به‌صورت روزافزون توجه روان‌شناسان و متخصصان بهداشت روانی را به خود جلب کرده (۴۳) و در سال‌های اخیر، در پژوهش‌های مختلف به بررسی رابطه معنویت و مسائل روان‌شناختی پرداخته شده است (۴۴). از مسائل مهمی که در مطالعه و بررسی پیامدهای عملکردی معنویت پیش روی محققان و متخصصان قرار دارد توسعه مقیاس‌های مناسب برای ارزیابی و انجام تحقیقات در میان دانشجویان با هدف ارزیابی سطح معنویت در آنان است. روند رو به رشد تحقیقات در زمینه معنویت در سال‌های اخیر حاکی از آن است که تعداد ابزارهای اندازه‌گیری معنویت افزایش یافته؛ اما باوجود این به شاخص‌های موجود همواره به سبب سوگیری‌های فرهنگی، مذهبی و همچنین محدودیت‌های روان‌سنجی از جمله ابهام موجود در تعریف‌ها و سؤالات مطرح‌شده انتقاد شده است. به عبارت دیگر، بسیاری از سؤالات پرسش‌نامه‌ها به دلیل در نظر نگرفتن تعریف دقیق و روشنی از معنویت و فرایند رشد معنوی، به‌صورت کلی و در هاله‌ای از ابهام بیان شده که در نتیجه، توانایی کافی را برای تفکیک افراد معنوی از غیرمعنوی ندارد (۴۵). از این‌رو، آماده کردن پرسش‌نامه‌ای به‌منظور اندازه‌گیری معنویت در دانشجویان که تا حد ممکن، به‌صورت

برای بررسی روایی سازه ابعاد تجربیات معنوی و دینی از معادلات ساختاری استفاده شد. بعد از انجام تحلیل عاملی اکتشافی با چرخش واریماکس و تحلیل عاملی تأییدی، برای بُعد تجربیات معنوی چهار مؤلفه تلاش معنوی^۱ با پنج نشانگر؛ جهان‌بینی فراگیر^۲ با چهار نشانگر؛ خودپنداره دلسوزانه، اخلاق حمایتی و خیرخواهانه^۳ با شش نشانگر؛ بردباری^۴ با چهار نشانگر و بُعد تجربیات دینی با یک مؤلفه و ۱۰ نشانگر شناسایی و وارد مدل شد. مدل تا زمانی که شاخص‌های برازندگی مناسبی به دست آید اصلاح شد که در شکل ۱ مدل نهایی آن آمده است.

نتایج به‌دست‌آمده از شاخص‌های نیکویی برازش^۵ مدل در جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که خی‌دو به‌دست‌آمده با توجه به درجه آزادی معنی‌دار بود ($P \leq 0/01$). البته این خی‌دو شاخص معتبری نیست و اگر مقدار خی‌دو بر درجه آزادی تقسیم شود شاخص معتبرتری به دست می‌آید. مقدار به‌دست‌آمده از تقسیم خی‌دو بر درجه آزادی ۲/۷۰ بود که به دلیل آنکه مقدار کمتر از ۳ شاخص خوبی برای برازش مدل است، با توجه به اینکه ریشه خطای میانگین مجزورات تقریب^۶ برای مدل ۰/۰۷ است، این شاخص برای مدل‌های خوب کمتر از ۰/۰۵، برای مدل‌های پذیرفتنی کمتر از ۰/۰۸ و برای مدل‌های ضعیف بزرگ‌تر از ۰/۱۰ است.

بر اساس یافته‌های به‌دست‌آمده، شاخص تعدیل‌یافته برازندگی برای مدل ۰/۸۹، شاخص نرم‌شده برازندگی ۰/۸۷ و شاخص برازندگی تطبیقی ۰/۸۲ به دست آمد. این شاخص‌ها برای مدل‌های خوب ۰/۹۰ یا بالاتر و برای مدل‌های پذیرفتنی ۰/۸۰ است. با توجه به شاخص‌های به‌دست‌آمده می‌توان گفت که این مدل از برازش نسبی پذیرفتنی برخوردار است (۴۱).

به‌منظور تعیین روایی همگرایی^۷ پرسش‌نامه معنویت از پرسش‌نامه معنویت دوینگ و پارسیان استفاده شد (۴۲). روایی همگرایی پرسش‌نامه معنویت با پرسش‌نامه مذکور ۰/۶۶

^۱) Spiritual Quest

^۲) Ecumenical Worldview

^۳) Compassionate Self-Concept, & Ethic of Caring

^۴) Equanimity

^۵) Goodness of Fit Index (CFI)

^۶) RSMEA

^۷) Convergent validity

مطلوبی مفاهیم مدنظر و مرتبط را به صورت دقیق و کامل پوشش دهد ضروری می‌نماید.

در حال حاضر از ابزارهای عمده مرتبط با معنویت الگوی چهاربخشی از سلامت معنوی و بهزیستی روان‌شناختی فیشر^۱ است که به بررسی سلامت معنوی و گرایش به زندگی می‌پردازد و در ارتباط با مدارس و دانشجویان دانشگاه، معلمان، پرستاران و پزشکان از آن استفاده می‌شود (۴۶).

مقیاس تجربه معنوی روزانه آندروود^۲ (۴۷) سنجۀ شانزده‌بخشی خودسنجی است که برای ارزیابی تجارب متداول از ارتباط با خدا در زندگی روزمره طراحی شده است و شامل ساختارهایی از قبیل شکوه، سپاسگزاری، بخشش، احساس ارتباط با خدا و عشق است. از این مقیاس در بیش از ۱۰۰ پژوهش استفاده شده است و مقاله اصلی در بیش از ۳۰۰ مقاله منتشر شده استناد دارد.

مقیاس مهم دیگر درباره دانشجویان، سنجش معنویت و مذهب است که آستین، آدلیو و آستین، اچ.اس آن را در زمینه تلاش دانشجویان برای یافتن معنا طراحی کرده‌اند (۴۸) و در یک پروژه ملی طولی در آمریکا طی هفت سال بررسی شده است. در این مقیاس از ۱۲ مؤلفه که شامل سه جنبه از معنویت، پنج جنبه از مذهب و چهار بُعد که انتظار می‌رود به معنویت و مذهب مرتبط باشد، استفاده شده است. پرسش‌نامه سنجش معنویت پارسیان و دونینگ^۳ نیز چهار عامل خودآگاهی، اهمیت اعتقادات معنوی، امور معنوی و نیازهای معنوی را نشان می‌دهد (۴۲). مقیاس دیگر پرسش‌نامه سنجش معنویت هال و ادوارد^۴ است که به منظور بررسی تأثیر جهت‌گیری معنوی تدوین شده است (۴۹) و بر اساس آخرین اطلاعات، این ابزار در ۳۰ مطالعه تجربی به کار رفته است. این ابزار تحقیقی به منظور بررسی تجارب تحولی بر یک یا هر دو عامل کیفیت ارتباط با خدا و آگاهی از خدا متمرکز است؛ و شش خرده‌مقیاس آگاهی، پذیرش واقعی، ناامیدی، بزرگ‌نمایی، بی‌ثباتی و کنترل تأثیرگذاری را شامل می‌شود.

در ایران محققان معدودی به ساخت مقیاس‌های مرتبط با معنویت پرداخته‌اند؛ از جمله شهیدی و فرج‌نیا که با هدف سنجش نگرش معنوی دو عامل توانایی معنوی و نگرش معنوی را در ساخت ابزار مدنظر قرار داده‌اند (۴۵). شریفی، مهرابی، کلانتری و مفتاح به تدوین پرسش‌نامه گرایش‌های

معنوی با چهار مؤلفه باورهای معنوی در زندگی، تجربه معنویت در زندگی، فعالیت‌های اجتماعی-مذهبی و خودشکوفایی معنوی پرداخته‌اند (۵۰). غباری بناب، غلامعلی لواسانی و محمدی نیز به ساخت مقیاس تجربه معنوی دانشجویان که شامل مؤلفه‌های معنایی در زندگی، تجربیات متعالی و عرفانی، شکوفایی و فعالیت معنوی، تأثیر ارتباط با خداوند و فعالیت‌های اجتماعی و مذهبی است، اقدام کرده‌اند (۵۱).

با عنایت به پیشینه ذکر شده، در تدوین سؤالات این پرسش‌نامه، از مبانی نظری و بررسی گسترده ادبیات موضوعی پژوهش‌هایی مانند الکینز، هداستورم، هاگز، لیف و ساندرس^۵ (۵۲)، تیسدال^۶ (۵۳)، هال و ادوارد (۴۹)، فیدرمان^۷ (۵۴)، انگلش، فن ویک و پارسونز^۸ (۵۵)، فیشر (۴۶)، آندروود و ترسیل^۹ (۵۶)، آندروود (۴۷)، آستین، آدلیو و آستین، اچ.اس (۴۸)، پارسیان و دونینگ (۴۲)، هاردت، اسکالتز، بیک و دراگان^{۱۰} (۵۷)، پیوترواسکی، پیسکا و پیوترواسک^{۱۱} (۵۸)، سین و ماکار^{۱۲} (۵۹)، آستین (۱۶) و صفایی‌مقدم (۲۴) استفاده شده است.

بر اساس نتایج حاصل از سنجش کیفی و کمی روایی صوری از دید مخاطبان تمامی گویه‌های پرسش‌نامه با هدف اصلی آن تناسب و ارتباط مطلوبی داشت و قابل فهم بود. همچنین سنجش روایی کیفی و کمی محتوا ضرورت وجود ۲۹ گویه و سادگی، مرتبط بودن و وضوح هریک از آنها را از نظر گروه متخصصان تأیید کرده است. ارزیابی روایی سازه از جمله نقاط قوت مطالعه حاضر محسوب می‌شود. نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی در داده‌های مورد مطالعه به روش مؤلفه‌های اصلی حاکی از وجود دو عامل به نام‌های تجربیات معنوی و تجربیات دینی است. عامل اول یعنی تجربیات معنوی از ۱۹ گویه تشکیل شده است. این عامل دربرگیرنده مؤلفه تلاش معنوی با تأکید بر اهمیت معنا، هدف زندگی، یافتن پاسخ برای رموز زندگی و بسط فلسفه معنادار زندگی است. مؤلفه جهان‌بینی فراگیر دربرگیرنده مقوله‌های اهمیت و علاقه‌مندی به سنت‌های مختلف مذهبی و تلاش برای درک جوامع و فرهنگ‌های دیگر است. مؤلفه خودپنداره

^۵) Elkins, Hedstrom, Hughes, Leaf & Saunders

^۶) Teasdale

^۷) Federman

^۸) English, Fenwick & Parsons

^۹) Underwood & Teresi

^{۱۰}) Hardt, Schultz, Xander, Becke & Dragan

^{۱۱}) Piotrowski, Skrzypiska & Piotrowski

^{۱۲}) Singh & Makar

^۱) Fisher

^۲) Underwood

^۳) Parsian & Dunning

^۴) Hall & Edwards

پارسیان (۴۲) همبستگی معنی‌دار نشان داد که این نیز نشان‌دهنده روایی بالایی این مقیاس است.

نکته قابل توجه در ساخت این پرسش‌نامه توجه به ابعاد و تعاریف دینی و غیر دینی (روان‌شناختی) معنویت در ساخت پرسش‌نامه با توجه به پیشینه پژوهش و جنبه‌های فرهنگی و دینی در جامعه است. تفکیک دین‌داری و معنویت در فرهنگ‌های مختلف به دلیل اینکه این مفاهیم مرتبط و دارای ویژگی‌های مشترک هستند، کار ساده‌ای نیست (۶۰). مذاهب در سراسر جهان دارای اصولی منسجم از نظر اعتقادی، عملی و آیینی هستند که جوامع پذیرنده این اصول آنها را قبول دارند. اما مشکلی که در تعریف معنویت با آن روبه‌رو هستیم درک و تعریف شخصی افراد از این واژه است (۶۱). اسکا^۱ اخیراً از طریق گفتمان هویت در بررسی نحوه تعریف مذهب و معنویت از دیدگاه دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد دریافته که پاسخ آنها درباره پرسش‌های وجودی پر از ابهام، تناقض و بی‌اطمینانی است (۶۲). برای عده‌ای معنویت به معنی قدرت برتر یا خدا؛ برای عده‌ای، ارتباط با انسان‌های دیگر، طبیعت و سایر موجودات زنده و برای عده‌ای دیگر جستجو برای معنا است (۶۳). به نظر می‌رسد پرسش‌نامه حاضر از نظر کمتر بودن تعداد سؤالات رغبت بیشتری در پاسخگویی به آن ایجاد می‌کند و از این پرسش‌نامه می‌توان در جهت ارزیابی سطح معنویت افراد در موقعیت‌های ارزیابی فردی و گروهی که تعیین سطح گرایش‌های معنوی افراد مدنظر باشد، استفاده کرد.

محدودیت‌های پژوهش

علاوه بر محدودیت نمونه‌گیری و کنترل نکردن اثر سوگیری پاسخ‌دهندگان آزمون در این پژوهش، تعمیم نتایج به گروه‌های سنی، قومی و مذهبی دیگر باید با احتیاط صورت گیرد و روشن است که در پژوهش‌های آتی باید ویژگی‌های آماری و اعتبار و پایایی پرسش‌نامه را در گروه‌ها و جوامع متفاوت بررسی کرد. از محدودیت‌های دیگر این مطالعه می‌توان به مشخص نبودن حیطه‌های مفاهیمی با قلمروهای مشابه مفهوم معنویت اشاره نمود که امروزه رایج است و معادل هم به کار می‌رود. به نظر می‌رسد ابتدا باید در این زمینه به توافقات کلی رسید تا این امکان فراهم شود که با توجه به شرایط بومی و فرهنگی حاکم بتوانیم برای هرکدام از این

دلسوزانه، اخلاق حمایتی و خیرخواهانه شامل معیارهایی مانند تعیین میزان استعداد خود در زمینه برخی ویژگی‌ها از قبیل دلسوزی، مهربانی، بخشش و بخشنده‌گی و میزان تعهد به برخی ارزش‌ها مانند کمک به دیگران در مشکلات، کاهش درد و رنج در جهان و تبدیل کردن جهان به محیطی بهتر را می‌سنجد و مؤلفه بردباری شامل مقوله‌هایی مانند احساس آرامش، در مرکز قرار داشتن، توانایی یافتن معنا در شرایط دشوار و احساس ارتباط قوی با همه بشریت است. عامل دوم یعنی تجربیات دینی دارای ۱۰ گویه است که شامل مقوله‌هایی مانند پیروی از آموزه‌های دینی در زندگی روزمره، حضور در مراسم و مکان‌های مذهبی، عبادت و خواندن متون مقدس دینی است. در مقایسه بین عنوان این پرسش‌نامه با مقیاس‌های دیگر، باید به این نکته اشاره کرد که با توجه به بررسی‌های انجام شده، تاکنون پرسش‌نامه‌ای با عنوان سنجش سطح معنویت دانشجویان ساخته نشده است. مقایسه محتوای مؤلفه‌های به‌دست‌آمده از این پرسش‌نامه با دیگر پرسش‌نامه‌های ساخته شده در زمینه سنجش معنویت با توجه به بررسی شاخص‌های روایی مقیاس معنویت با جنبه‌هایی از پژوهش‌های گزارش شده موجود در این زمینه همخوانی دارد. در بررسی نتایج تدوین این پرسش‌نامه با مقیاس‌های دیگر محققان داخلی و خارجی، باید به این نکته اذعان کرد که تاکنون پرسش‌نامه‌ای با عنوان سنجش سطح معنویت دانشجویان در ایران ساخته نشده است. محتوای مؤلفه‌های به‌دست‌آمده از این پرسش‌نامه در ابعاد تجربیات معنوی و دینی در مقایسه با دیگر پرسش‌نامه‌های موجود در این زمینه با توجه به شاخص‌های تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی و همچنین شاخص‌های نیکویی برازش مدل با برخی از جنبه‌هایی پژوهش‌های گزارش شده موجود در این زمینه از جمله مطالعات شهیدی (۴۵)، شریفی (۵۰)، غباری بناب (۵۱)، لین‌جی آندرد (۴۷) و آستین (۴۸) همخوانی دارد. علاوه بر این، بررسی روایی همگرای پرسش‌نامه معنویت و عامل‌های آن با پرسش‌نامه معنویت دوینگ و پارسیان (۴۲) نشان‌دهنده همبستگی معنی‌دار و روایی بالایی مقیاس ساخته شده است.

عامل دوم با عنوان تجربیات دینی با مؤلفه‌های فعالیت مذهبی و اجتماعی در پژوهش‌های شریفی (۵۰) و غباری بناب (۵۱) همخوانی دارد. علاوه بر این بررسی رابطه بین معنویت و عامل‌های آن با پرسش‌نامه معنویت دوینگ و

^۱ Schwab

2. Koenig HG. Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. ISRN psychiatry;2012.

3. Lucchetti G, Lucchetti ALG. Spirituality, religion, and health: Over the last 15 years of field research (1999–2013). The International Journal of Psychiatry in Medicine. 2014;48(3):199-215.

4. Damiano RF, Costa LA, Viana MTS, Moreira-Almeida A, Lucchetti AL, Lucchetti G. Brazilian scientific articles on "Spirituality, Religion and Health". Archives of Clinical Psychiatry (São Paulo). 2016;43(1):11-6.

5. Dein S. Attitudes Towards Spirituality and Other Worldly Experiences: An Online Survey of British Humanists. Secularism and Nonreligion. 2016;5(1):1-8.

6. Demari B. Spirituality health. Iran, Tehran: Publication of Medicine and Society; 2009. (Full Text in Persian)

7. Sharma S, Sharma O. Spirituality Leads to Happiness: A Correlative Study. The International Journal of Indian Psychology. 2016;3:50-4.

8. Reinert KG, Koenig HG. Re-examining definitions of spirituality in nursing research. Journal of advanced nursing. 2013;69(12):2622-34.

9. Puchalski CM, Vitillo R, Hull SK, Reller N. Improving the spiritual dimension of whole person care: Reaching national and international consensus. Journal of Palliative Medicine. 2014;17(6):642-56.

10. Rawle M. Perceptions of spirituality and spiritual development in education held by teachers and students on teacher training courses: University of Wales; 2009.

11. Gilder MC. Spiritual development as a component of holistic development in higher education. 2011.

12. Hyde B. Mapping the terrain: Describing different perspectives on spirituality. Journal of Religious Education. 2006;54(2):19-29.

13. Muhamad H, Roodenburg J, Moore D. The expression of spirituality in ventory, National Postsecondary Education Cooperative. Washington, DC: National Center for Education Studies. 2014.

14. Bhosale S. Impact of spirituality on mental health International. Journal of Current Research. 2015;7:16112-6.

15. Motlagh M, Jamali A, Ghoorchian N. The role of spirituality and ethics in higher education quality improvement. Management science letters. 2016;6(5):341-50.

16. Astin A. Spirituality and Religiousness among American College Student. published online in wiley online library (wiley online library.com). American personal Association and Wily Periodicals. 2016;10.1002/abc.21222.

17. Bryant AN, Choi JY, Yasuno M. Understanding the

مفاهیم تعاریف جامع و در عین حال پذیرفتنی داشته باشیم.

پیشنهادهای پژوهش

با توجه به اینکه به معنویت به‌عنوان بُعد چهارم انسان در رویکردهای زیستی، روانی و اجتماعی توجه شده است، پیشنهاد می‌شود ویژگی‌های روان‌سنجی این پرسش‌نامه در نمونه‌های بالینی در مقایسه با نمونه‌های عادی بررسی شود. همچنین بر اساس ادبیات موضوع، ابعاد و مؤلفه‌های دیگر و حتی مدل‌های دیگری از معنویت به‌ویژه الگوهای بومی و اسلامی نیز از نظر تأثیر آنها بر رفتار دانشجویان بررسی و آزمون شود.

قدردانی

بدین وسیله از همه مشارکت‌کنندگان در پژوهش تشکر و قدردانی می‌شود.

ملاحظات اخلاقی

این مقاله بخشی از رساله دکتری نویسنده اول با کد ۱۳۰۶۱۷۹۷۲۰۱۲ در دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک است.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، پژوهش حاضر حامی مالی ندارد.

تضاد منافع

مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

مشارکت مؤلفان

این مقاله برگرفته از رساله دکتری مؤلف اول است. جناب آقای دکتر یحیی معروفی استاد راهنما و سرکار خانم دکتر فائزه ناطقی استاد مشاور پژوهش حاضر بوده‌اند.

References

1. Brown LC. Role of spirituality in adult learning contexts: uga; 2008.

دوره ۶، شماره ۱، بهار ۱۳۹۹

religious and spiritual dimensions of students' lives in the first year of college. *Journal of College Student Development*. 2003;44(6):723-45.

18. Astin A, Astin H. Spirituality development and the college experience. (Research Report). Los Angeles, CA: University of California, Higher...; 2004.

19. Astin AW, Keen JP. Equanimity and spirituality. *Religion and Education*. 2006;33(2):39-46.

20. Bryant AN. Exploring religious pluralism in higher education: Non-majority religious perspectives among entering first-year college students. *Religion and Education*. 2006;33(1):1-25.

21. Bryant AN. The effects of involvement in campus religious communities on college student adjustment and development. *Journal of College and Character*. 2007;8(3):1-25

22. Bryant AN, Astin HS. The correlates of spiritual struggle during the college years. *The Journal of Higher Education*. 2008;79(1):1-27.

23. Lovik EG. The impact of organizational features and student experiences on spiritual development during the first year of college. *Journal of College and Character*. 2011;12(3).

24. Safaei Moghadam M. An Analytical Study of Spirituality Movement and a Moral-Based Approach for Spiritual Higher Education. *Journal of Culture Strategy*. 2011;5:87-110.

25. Barrett MS. Fostering Undergraduate Spiritual Growth Through Service-Learning. *The International Journal of Research on Service-Learning and Community Engagement*. 4(1):291-308.

26. Dalton J, Crosby PC. How we teach character in college: A retrospective on some recent higher education initiatives that promote moral and civic learning. *Journal of College and Character*. 2010;11(2).

27. Palmer PJ. The courage to teach: Exploring the inner landscape of a teacher's life: John Wiley & Sons; 2017.

28. Astin AW. What matters in college: san Francisco: Jossey-bass; 1993.

29. Hill PC. Measurement in the Psychology of Religion and Spirituality: Current Status and Evaluation. 2005.

30. Newman BM, Newman PR. Development through life: A psychosocial approach: Cengage Learning; 2017.

31. Astin A, Astin H, Lindholm J. Spirituality in higher education: A national study of college students' search for meaning and purpose summary of selected findings (2000-2003). Higher Education Research Institute Retrieved from <http://www.heri.ucla.edu/publications-brp.php>. 2004.

32. Roehlkepartain EC, Benson PL, Scales PC, Kimball L, King PE. With their own voices: A global exploration of how today's young people experience and think about spiritual development. Minneapolis, MN: Center for Spiritual Development in Childhood and Adolescence. 2008.

33. Chickering AW DJ, Stamm L. Encouraging authenticity and spirituality in higher education: San Francisco, CA: Jossey-Bass; 2006.

34. Gonyea RM, Kuh GD. Independent colleges and student engagement: Do religious affiliation and institutional type matter. A special report for the council of independent colleges Bloomington, IN: Center for Postsecondary Research, Indiana University. 2006.

35. Astin AW, Astin HS, Lindholm JA. Assessing students' spiritual and religious qualities. *Journal of College Student Development*. 2011;52(1):39-61.

36. Shuler BS. College Students' Beliefs and Values Regarding Spirituality and Religion at a Selected Great Plains University: ERIC; 2013.

37. Parks SD. Big questions, worthy dreams: Mentoring young adults in their search for meaning, purpose, and faith: Jossey-Bass San Francisco, CA; 2000.

38. Keating R. Spirituality and the Rite of Passage from Adolescence in to Adulthood: Using Comparative Wisdom Literature to facilitate this Passage in the Final Year of Schooling, Paper at Eighth Annual International Conference, 'Education, Spirituality and the Whole Child'. University of Surrey Roehampton; 2001.

39. Azar A, Momeni M. Statistics and its Application in Management, Organization for the Study and Compilation of Humanities Books of Tehran University. 2002.

40. Sarmad Z, Bzargan A, Hejazi E. Research in the Behavioral Sciences", published by the Agah; 2010. Tehran: published by the Agah; 2010.

41. Vahedi S, Esmaeilpour K, Hajipour F. A psychometric evaluation and factor structure of revised version of teacher observation of classroom adaptation scale. *Journal of Fundamentals of Mental Health*. 2012; 14:36-45. (Full Text in Persian)

42. Parsian N, Dunning T. Developing and validating a questionnaire to measure spirituality: A psychometric process. *Global journal of health science*. 2009;1(1):2-11.

43. Rakhshanderou S, Ghaffari M. The Relationship between Spirituality and Demographic Factors among Students Living in Dormitory of Shahid Beheshti University of Medical Sciences. *Journal of Res Relig Health*. 2017;3:78- 88. (Full Text in Persian)

44. Alimoradi F, Sadeghi S, Shalane B. Investigating

the relationship of self-esteem and spirituality to homesickness among dormitory students of Razi University in Kermanshah. *Journal of Research on Religion & Health*. 2017;3(3):43-54. (Full Text in Persian)

45. Shahidi S, Farajniya S. The design and validation of spiritual outlook measurement questionnaire. *Ravanshenasi-va-Din*. 2012;5(3):97-115.

46. Fisher J. Development and application of a spiritual well-being questionnaire called SHALOM. *Religions*. 2010;1(1):105-21.

47. Underwood LG. The daily spiritual experience scale: overview and results. *Religions*. 2011;2(1):29-50.

48. Astin AW, Astin HS, Lindholm JA. A national study of spirituality in higher education: Students search for meaning and purpose. Higher Education Research Institute, University of California-Los Angeles Retrieved from <http://heri.ucla.edu/index.php>. 2007.

49. Hall TW, Edwards KJ. The Spiritual Assessment Inventory: A theistic model and measure for assessing spiritual development. *Journal for the scientific study of religion*. 2002;41(2):341-57.

50. Sharifi E, Mehrabi H, Kalantari M, Meftagh D. Designing and examining psychometric features of Spiritual Tendencies Questionnaire among Isfahan University students. *Biquarterly Journal of Studies in Islam & Psychology*. 2008;1:59-78.

51. Ghabari Bonab B, Gholamali Lavasani M, Mohammadi MR. Making a scale for students' spiritual experience. *Journal of Psychology*. 2005;35(9):261-78.

52. Elkins DN, Hedstrom LJ, Hughes LL, Leaf JA, Saunders C. Toward a humanistic-phenomenological spirituality: Definition, description, and measurement. *Journal of humanistic Psychology*. 1988;28(4):5-18.

53. Teasdale W. The mystic heart: Discovering a universal spirituality in the world's religions: New World Library; 2010.

54. Federman J. The heart of religion/religion of the heart. An introduction to inter-spirituality. 2004.

55. English LM, Fenwick TJ, Parsons J. Spirituality of Adult Education and Training. Professional Practices in Adult Education and Human Resource Development Series: ERIC; 2003.

56. Underwood LG, Teresi JA. The daily spiritual experience scale: Development, theoretical description, reliability, exploratory factor analysis, and preliminary construct validity using health-related data. *Annals of Behavioral Medicine*. 2002;24(1):22-33.

57. Hardt J, Schultz S, Xander C, Becker G, Dragan M. The spirituality questionnaire: Core dimensions of spirituality. *Psychology*. 2012;3(01):116.

58. Piotrowski J, Skrzypińska K, Żemojtel-Piotrowska M. The scale of spiritual transcendence: Construction and validation. *Roczniki Psychologiczne*. 2013;16(3):469-85.

59. Singh A, Makar S. Measurement of spirituality: development and validation of a questionnaire. XVI Annual Conference. 2015;3.

60. Zimmer Z, Jagger C, Chiu C-T, Ofstedal MB, Rojo F, Saito Y. Spirituality, religiosity, aging and health in global perspective: A review. *SSM-population health*. 2016;2:373-81.

61. Koenig H, Koenig HG, King D, Carson VB. Handbook of religion and health: Oup Usa; 2012.

62. Schwab JR. Religious meaning making: Positioning identities through stories. *Psychology of Religion and Spirituality*. 2013;5(3):219.

63. McInnes Miller M, Van Ness Sheppard N. What does spirituality mean to you? Mapping the spiritual discourses of psychotherapy graduate students. *Journal of Spirituality in Mental Health*. 2014;16(4):286-310.